

Željka Čorak

Historija historicizma zagrebačke katedrale (19. – 21. stoljeće)

Željka Čorak
Institut za povijest umjetnosti
(emerita)
zcorak@ipu.hr

Pregledni rad / Scientific review
Primljen / Received: 15. 7. 2024.

UDK: 726.035:[27-523.41(497.5
Zagreb)]"18/20"
DOI: [https://doi.org/10.17018/
portal.2025.27](https://doi.org/10.17018/portal.2025.27)

SAŽETAK: Historicizam je na zagrebačkoj katedrali dugotrajan. Biskup Vinković u 17. stoljeću gotičko-baroknom portalu dodaje romaniku. Nakon požara 1624. gotičko-renesansna unutrašnjost evocira se opremom. Potkraj 18. stoljeća biskup Vrhovac rušenjem pregrade (empore) pred svetištem otvara gotičku temu „perspektivnosti“. Početkom 19. stoljeća biskup Alagović unosi neorenesansnu sliku gotičkog obrisa, kor podupire neogotičkim lukovima, a i svi su doprinosi kardinala Haulika neogotički. Nakon potresa 1880. arhitekti Friedrich Schmidt i Herman Bollé regotiziraju katedralu, izjednačuju visinu svetišta i lađa, otvaraju gotičke prozore, grade dva tornja prema pretpostavci o njihovu postojanju u 16. stoljeću. Srednjovjekovna struktura ostala je sačuvana. Dvadeseto stoljeće obnavlja istrošenu epidermu i skida pokrov od glaziranog crijepa. Nakon novog potresa 2020. započinje opsežna obnova.

KLJUČNE RIJEČI: katedrala, Zagreb, historicizam, neogotika, potres, obnova

Katedrala je 1994. odbrojeno devetsto godina. Dotle je ona svjedočanstvo o postojanju Zagreba (sl. 1). Ta 1094. godina, međutim, nije godina njezina nastanka, za koji, kao i za grad, nije teško pretpostaviti da je raniji. Katedralu, na granici Zapada, ranjavali su ratovi, provale Tatara, ugrožavali su je Turci, harali požari. Gotovo je tisućljetno njezino popravljane i prepravljane, prilagodavanje obrambenoj funkciji. Ali njezina unutrašnjost trajno je odavala visoke reprezentativne ambicije njezinih biskupa. Bila je tvrđava i riznica. Sve njezine metamorfoze stvarale su oblik koji je napokon raznesen potresom 1880. godine. Kad danas gledamo sliku stare katedrale, divimo se toj akumuliranoj istinitosti, doživljavajući je kao vrhunsku ljepotu. Njezini devetnaestostoljetni skrbnici i korisnici nisu je doživljavali na taj način. Kako je prestala funkcija fizičke obrane, zasićeni starom istinom,

zaželjeli su se nove ljepote. Kad se 1850. Zagreb spojio u jedan grad, funkcija simbolizacije novoga doba mogla je estetske zahtjeve staviti u prvi plan.¹

Preobrazbe katedrale nisu samo rezultat izvanjskih okolnosti (sl. 2), nego i subjektivnih htijenja njezinih biskupa.² Nakon prvog velikog baroknog požara 1624.,³ koji je uništio gotovo cijelu njezinu raskošnu gotičku i renesansnu opremu,⁴ nizali su se zahvati nadoknade. Kako primjećuje Ana Deanović, ono što se unosilo u prostor

¹ Referentna literatura za povijest razvoja grada: VINSKI, 1960; KLAČ, 1982; DOBRONIĆ, 1991; ALERIĆ, 2000.

² Vidjeti: IVANDIJA, 1983.

³ KARAMAN, 1963, 37.

⁴ Vidjeti: BEDENKO, 2013.

1. Pogled sa sjevera grada na dominantnu vizuru sa zvonnicima Bolléove katedrale u središtu. „Bolléova katedrala osnovni je orijentir u cijelom zagrebačkom prostoru, od Sljemena do savske ravnice.“ (Fototeka IPU-a, inv. br. NG-12512, snimka: N. Gattin)
View from the north of the city of the dominant view with the bell towers of Bollé's Cathedral in the centre. “Bollé's Cathedral is the central landmark in the entire Zagreb area, from Sljeme to the Sava plain.” (IPU Photo Archive, NG-12512, N. Gattin)

katedrale pokazivalo je stanovitu nostalgičnu, uspomen-sku narav.⁵ Do 19. stoljeća, međutim, većih promjena u njezinoj strukturi nije bilo. Na kraju 18. stoljeća, 1792. – 1794., biskup Maksimilijan Vrhovac (1752. – 1827.)⁶ traži točan opis katedrale i njezina inventara, želeći izmijeniti izgled svetišta. Odatle i prvi poznati tlocrt katedrale, geometra Franje Klobučarića.⁷ Biskup nije ostvario planove preuređenja, ali je srušio pregradu (emporu) pred svetištem i tako otvorio novu perspektivu u prostoru crkve. Godine 1801. izmijenio je kanoničke klupe u svetištu

(koje je za biskupa Borkovića bio izradio stolar Matija Erlman)⁸ i postavio novu biskupsku stolicu.

Biskup Aleksandar Alagović (1760. – 1837.)⁹ temeljito preuređuje scenu svetišta: 1832. ruši oltar, visok do svoda, što ga je za biskupa Franju Ergelskog bio izradio njemački kipar Hans Ludwig Ackermann 1631./1632. godine.¹⁰ Dijelovi oltara razdijeljeni su po Hrvatskoj. Iste godine, pet godina prije smrti, biskup Alagović postavlja novi mramorni glavni oltar, sa slikom Uznesenja Marijina, visokom poput Ackermannova oltara. Slika je djelo

5 Vidjeti: DEANOVIĆ, 1988.

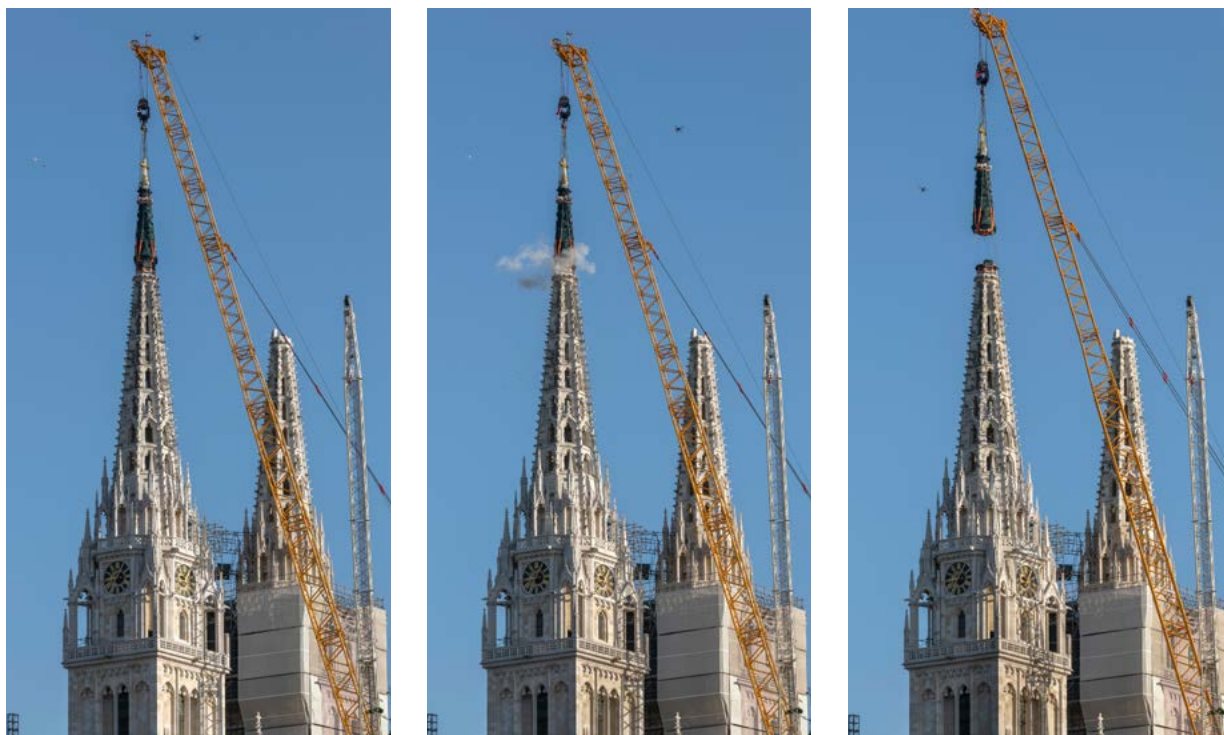
6 KOLARIĆ, 1995, 427–445 (434).

7 Vidjeti: ZAJEC, 2016.

8 R. HORVAT, 1941, 13.

9 Vidjeti: KOLARIĆ, 1995.

10 Vidjeti: BARIČEVIĆ, 1967/8; DEANOVIĆ, 1988, 83.

2. Zvonici katedrale tijekom hitne sanacije nakon zagrebačkih potresa u ožujku 2020. (arhiva HRZ-a, snimka: G. Tomljenović, 2020.)
Cathedral bell towers during emergency repairs after the Zagreb earthquake in March 2020 (HRZ Photo Archive, G. Tomljenović, 2020)

bečkoga slikara Johanna Zieglera, pod utjecajem Tizianove *Assunte*. Ta Tizianova *Assunta* izbor je gotovo kanonskog marijanskog prizora, ponavljano u bezbroj inačica. Svakako je ona imala naglasiti i status Marije kao kotitulara katedrale. Zieglerova slika 1846. već je prodana crkvi Uznesenja Marijina u Pregradi, gdje se i danas nalazi.¹¹ Na suprotnoj strani crkve, između dvaju zvonika, biskup gradi pjevalište nad trijemom čiji svod nose četiri stupa. Na temelju natječaja i programa naručuje i nove orgulje, a gradi ih orguljar Franz Focht iz Pečuha.¹² Istoj crkvi u Pregradi prodane su 1854. i te orgulje. Navedeni podaci pokazuju kojom brzinom i svestašću biskupi preuređuju katedralu, a ujedno i kojom brzinom mogu proći postignuća njihove vlasti. Alagović je također srušio staru dogradnju sakristije i povećao je novom.

Zahvati biskupa Alagovića mogu se smatrati hibridnim historicizmom; u to se ubraja i bidermajerska baština klasicizma i romantična baština nikad utrnule gotike. Reklo bi se da su njegovi stilski izbori kodificirani. Indikativan je njegov izbor slike renesansnog nadahnuća za središnji prizor u katedrali. Indikativno je možda i to što taj prizor nije dugo trajao. Alagović je vodio računa o odnosu unesenih elemenata i prostora katedrale: kako romantično-neogotičkih lukova pod pjevalištem, tako i ticijaneske slike. Zanimljiva je usporedba historijskog i

historicističkog unosa slike u zatečeni prostor. Tizianova *Assunta* unesena je u gotičku crkvu Frari kao nesuzdržana, moderna renesansa, s oblim završetkom; dok se Alagovićeva slika, koja se Tiziana sjeća nakon tristo godina, obrisom i visinom vraća gotičkom svodu.

Odlučno razdoblje historicizma počinje s biskupom Jurjem Haulikom (1788. – 1869.), od 1852. nadbiskupom, a od 1856. kardinalom. On se jasno opredjeljuje za neogotiku, smatrajući da je to put obnove gotičke katedrale. Olga Maruševski kaže da je Haulikova „...restauratorska volja već poznata, dok su radovi na bečkom sv. Stjepanu tek u povojima“.¹³ Haulikovi doprinosi katedrali bogati su i brojni. Zvonoljevaču Hinku Degenu 1843.¹⁴ daje izliti veliko zvono Presvetoga Trojstva, teško 6452 kilograma, promjera 2,6 metara.¹⁵ Već 1847. godine Haulik ruši Alagovićev glavni oltar.¹⁶ Zadržava tek crnu mramornu menzu i svetohranište, a na gornji dio postavlja neogotičke drvene kipove (sl. 3) Münchenskoga kipara Anselma Sickingera (1807. – 1873.).¹⁷ Uz oltar dodaje i novo biskupsko prijestolje s baldahinom. U svetišće postavlja niz Sickingerovih neogotičkih, visoko izražajnih, pozlaćenih kolos-kipova

13 MARUŠEVSKI, 1987, 100.

14 R. HORVAT, 1941, 16.

15 Izvorno izdanje dostupno u otvorenom pristupu: KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856.

16 R. HORVAT, 1941, 13.

17 KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 18; MARUŠEVSKI, 2009, 238. Vidjeti i: KRAŠEVAC, 2007.

11 REPANIĆ-BRAUN, 2008, 514.

12 MEDER, 2008, 514.

3. Polikromirane drvene skulpture proroka dio su predbolevske neogotike u katedrali (1847.) (Fototeka IPU-a, NG-12265, snimka: N. Gattin)

Polychrome wooden sculptures of prophets are elements of the neo-Gothic style in the pre-Bollé cathedral (1847) (IPU Photo Archive, NG-12265, N. Gattin)

pod baldahinima („Dvor nebeski“). Naručio je između 1843. i 1845. u Münchenu, u Zavodu za stakloslikarstvo kralja Ludwiga I. Bavarškog (koji je inače bio Sickingerov poznati naručilac), pet monumentalnih vitraja za gotičke prozore u svetištu.¹⁸ Autori su im znameniti slikari Max Ainmiller, Heinrich Maria von Hess i Wilhelm von Kaulbach. Isti Zavod i isti autori radili su za katedrale u Regensburgu, Kölnu, Glasgowu i drugdje. Među prikazane stare svece Zagrebačke biskupije Haulik je uvrstio i obljubljenog sveca na sedmostoljetnom čekanju, blaženog Augustina Kažotića. Haulikovi vitraji sadrže neke ikonografske, dosad neuočene zanimljivosti. U jednom ornamentalnom polju prikriveno je ikonografski nečitano znakovlje: čekić, nakovanj, tri kruga/kugle. Prikrivanje je vješto i svjesno, znakovi su postavljeni poput tajnovitih srednjovjekovnih šifri. Jedna rečenica, koja se navodi kao ranoreformatorska, glasi: „Biblija je nakovanj na kojemu

su se mnogi čekići istrošili.“ Imaju li znakovi veze s tom porukom ili su simboli tajne udruge, jesu li postavljeni s Haulikovim znanjem ili su autonomni upis radionice, zasad nije poznato. Ali može se reći da su u Haulikovu katedralu unijeli još jedan historicistički (neosrednjovjekovni) biljeg. Vitraji su ostvarenja vrhunske kvalitete. Od tvrtke Eberhard Friedrich Walcker u Ludwigsburgu naručio je Haulik 1852. nove orgulje, plaćene 26.000 forinti.¹⁹ One su se prvi put oglasile 1855. godine.²⁰ Ubrajaju se među europski relevantne instrumente i bile su važan element u glazbenom životu Zagreba. Imaju reprezentativno neogotičko kućište, četiri manuala, pedal, 78 registara, 6068 svirala.²¹ Haulik je bio svjestan važnosti rasvjete u crkvi pa je u povodu svojega imenovanja kardinalom 1856. za šest tisuća forinti kupio tri neogotička luster, izvedena u bečkoj tvornici mjedenine Hallenbach prema nacrtima bečkoga arhitekta Karla Rösnera.²² Od tri prekrasna oslikana luster, dva u pobočnim lađama još su na svojem mjestu. U riznici katedrale nalazi se niz liturgijskih predmeta što ih je Haulik dao izrađivati kod bečkih zlatara. Pri kraju života, 1868., nabavio je za katedralu, i za grad, novu veliku uru, djelo bečkoga urara Valentina Lenarda – na vrijeme da mu otkuca kraj.²³

Haulikovi mali historicistički zahvati „organičke neogotike“ nisu još ništa znatnije promijenili u arhitekturi crkve. Haulikov odnos još je bio afektivan odnos poštovanja i kontinuiteta. Baltazar Krčelić na izmaku 18. stoljeća ovako govori o radovima biskupa Branjuga na biskupskom dvoru: „Stare kule, pet okruglih i dvije kvadratne, u kojima se s obje strane ulazi u tvrđu, ostavio je čitave i nije dopustio ni da se obije, da se iz njih vidi starina, i da se u budućnosti ne bi reklo da su i one Branjugovo djelo.“²⁴ Nakon ni stotinu godina biskup Josip Juraj Strossmayer o katedrali govori ovako: „Istina je, da je izopačenost te liepe crkve tolika, da je popravak njezin zadaća pretežka, koju samo vrlo umna i odvažna ruka sretno može riješiti, ali će zato i biti slava neumrla onomu, koj počme tu zadaću uspješno izvadjati.“²⁵

Haulika je 1870. naslijedio nadbiskup Josip Mihalović (1814. – 1891.), kardinal od 1877.²⁶ Bio je, zbog mađarskog porijekla i mađarskog političkog narodnjaštva, sumnjičavo dočekan. On se međutim nije politički kompromitirao, a darežljivo i ambiciozno poduhvatio se obnove katedrale. Zajedno sa zagrebačkim Kaptolom, uz

19 R. HORVAT, 1941, 15.

20 KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 45.

21 Zanimljivo je spomenuti da je ista tvrtka, u šestoj generaciji, 1974. izradila orgulje za Koncertnu dvoranu Vatroslava Lisinskog.

22 R. HORVAT, 1941, 16.

23 R. HORVAT, 1941, 16.

24 Vidjeti: KRČELIĆ, 1994.

25 ČORAK, 1988, 265; Vidjeti i: TKALČIĆ, 1885, 28.

26 Vidjeti: MARUŠEVSKI, 1995.

18 R. HORVAT, 1941, 13.

potporu Strossmayera i Kršnjavog, obratio se najuglednijem arhitektu i restauratoru sakralnih gradnji u Monarhiji, barunu Friedrichu von Schmidtu (1825. – 1891.), koji je u to vrijeme restaurirao bečku katedralu sv. Stjepana.²⁷ U Zagrebu mu je već bila povjerena gradnja palače Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (1876.). Ondašnja javnost pažljivo prati razvoj grada, pa tisak izvještava o svim Schmidtovim, brojnim i važnim, domaćim i međunarodnim angažmanima. Schmidt je prihvatio rad na obnovi zagrebačke katedrale. Poslao je 1878. svoje učenike Nordija i Plimtena da snime katedralu.²⁸ Izložio je 1879. nacрте za obnovu i održao predavanje o svojoj zamisli u Narodnom domu. Važan prijedlog bio je da treba srušiti nesiguran Alberthalov mrežasti svod u svetištu i iznova ga izgraditi, ali tako da se po visini izjednači sa svodovima triju lađa. Taj je prijedlog bio uvjetovan i konstruktivnom logikom zdanja i Schmidtovom estetskom logikom. Predložio je i otvaranje gotičkih prozora, koji su bili poluzazidani kad su u crkvu postavljeni barokni oltari. A zamislio je i niz manjih neogotičkih zahvata na vanjštini, koji su imali naglasiti stilsko jedinstvo gotičke katedrale: povišenje kontrafora i postavljanje fijala na njih, a posebno izgradnju dvaju zvonika umjesto Alberthalova zvonikakule.²⁹ Može se reći da se iz lika i djela Viollet-le-Duca, iz predložka egzaktnog idealiziranja, mogu izvesti sve nacionalne i regionalne inačice visokog historicizma.³⁰ Tako je i germanski, Schmidtov graditeljski i obnoviteljski historicizam, važan za Hrvatsku, francuskog porijekla. Kao što je rečeno, Friedrich von Schmidt bio je veoma zaposlen gradnjama po Monarhiji i po Europi. Nije stoga čudno što je rad na zagrebačkoj katedrali prepustio suradniku – Hermanu Bolléu (1845. – 1926.).³¹

I ovdje želim ponoviti izjavu Romana Soretića, Bolléova unuka, što ju je u svojem domu u Rumi (gdje se nalazio znatan dio Bolléove ostavštine) dao autorici ovoga teksta i kolegici prof. Ljiljani Nikolajević. Roman Soretić izjavio je da mu je Bollé izričito rekao kako mu je Schmidt dao da nacрте za zagrebačku katedralu otpočeka, još u Beču, radi samostalno, a Schmidt je samo stavio potpis. Znajući nešto o Bolléovu karakteru, o lojalnosti Schmidtu, pa i o moralnim standardima ondašnjega javnog ponašanja, a možda i o početnom oslanjanju na autoritet – nije teško shvatiti zašto Bollé taj podatak nije i ne bi objelodanio. Ali je za najsazetiju definiciju vlastitoga života, na vlastitu skromnom grobu, izabrao sintagmu „graditelj stolne crkve zagrebačke“. Između nacрта sa Schmidtovim potpisom i

Bolléovih nacрта dogodio se potres; s njim i temeljitiji uvid u građevinu, koji već sam obrazlaže promjene u gradnji. Tvrdnja o Bolléovu cjelovitom, otpočeka samostalnom autorstvu ostaje nedokazana, pa će se dvije varijante nacрта i dalje voditi pod imenima dvojice arhitekata.

Na sjevernoj strani katedrale podignuta je 1. listopada 1879. klesarska radionica. Nakon odulje potrage, Bollé je izabrao lokalni kamen iz staroga vrapčanskog kame-noloma. Klesarski radovi počeli su 1. prosinca 1879. pod vodstvom Emanuela Zelinke,³² moravskog klesara, dugogodišnjega Bolléova suradnika, poslije i nastavnika na Obrtnoj školi. Već 18. kolovoza 1880. počela je prava obnova crkve.³³ U prisutnosti bana, generala vojske, kardinala-nadbiskupa, gradonačelnika i drugih najviših predstavnika duhovne i svjetovne vlasti, uzidan je 21. kolovoza 1880. kamen za popravak crkve. Povelja o početku preuređenja položena je u kamen s grbom kardinala Miha-lovića, a u njoj izričito piše da se crkva obnavlja i ukrašava „prema gotičkomu slogu“. Trima udarcima čekićem, što ga je prema Bolléovu nacrtu izradio bravar Antun Mesić, označen je početak gradnje.³⁴ Za samo tri i pol mjeseca, 9. prosinca 1880., Zagreb je pogodio katastrofalni potres. O njemu su ostala brojna verbalna i slikovna svjedočanstva, a izazvao je nezapamćenu solidarnost u cijeloj Hrvatskoj.

Akademik Josip Torbar (1824. – 1900.), svećenik, znanstvenik i političar, ostavio je služben, objektivan i detaljan izvještaj o šteti na katedrali, koji počinje središtem drame: „U stolnoj crkvi srušio se svod nad celim sanktuarom...“³⁵

Zadivljujućom organizacijom i brzinom obnavlja se oštećeni grad. Za katedralu je to otvorilo novi niz izazova. Najprije ju je trebalo osigurati od potpunog urušavanja. Ovako se na to u Bolléovu nekrologu osvrće Stjepan Szavits Nossan, profesor na Tehničkoj visokoj školi: „Samo brzim i smjelim pothvatima arhitekta Bolléa imade se zahvaliti što se crkva nije do temelja srušila. I dok se nitko nije usudio u blizinu porušene katedrale, rukovodio je Bollé u stalnoj životnoj opasnosti neumorno sve poduzete radove, da se ostaci katedrale, naročito svodovi i stupovi, do temelja ne poruše.“³⁶

Najvažniji dokument o obnovi katedrale svakako je Bolléov „Program“.³⁷ Iz njega se vidi kako je arhitekt čitao povijest crkve, kako je razlikovao ideje od ostvarenja, stil-ske ideale vremena i zahtjeve povijesnih okolnosti (sl. 4). Analizirajući tijelo građevine, Bollé je bio uvjeren da je katedrala „po svoj prilici“ u 14. stoljeću imala dovršene tornjeve. Razmatrajući zatečeno zdanje prije potresa,

27 Vidjeti: DAMJANOVIĆ, 2011.

28 R. HORVAT, 1941, 16.

29 O graditelju Hansu Alberthalu vidjeti: CVITANOVIĆ, 1984; HORVAT-LEVAJ, 2025.

30 Vidjeti: GERMANN, 1972, 131; AUZAS, 1979.

31 DOČKAL, 1956, 22. Vidjeti i: ČORAK, 1988.

32 ČORAK, 1988, 280.

33 ČORAK, 1988, 269.

34 ČORAK, DOMLIJAN, NIKOLAJEVIĆ, TADIĆ, 1980.

35 Vidjeti: TORBAR, 1882.

36 SZAVITS NOSSAN, 1926, 320.

37 ČORAK, 1988, 278–286.

4. Još prije posljednjega potresa, u gotičko-neogotičku unutrašnjost vraćaju se svjedočanstva bivših epoha: na zidu svetišta vide se dijelovi negdašnjeg baroknog oltara koji je biskup Franjo Ergelski u 17. st. naručio od kipara Hansa Ludwiga Ackermanna. Historicističku idealiziranu čistoću počinje revidirati eklektična povijesna organika. (Fototeka IPU-a, NG-A-08730, snimka: N. Gattin)

Even before the last earthquake, evidence of past eras could gradually be seen in the Gothic/neo-Gothic interior: parts of the former Baroque altar on the wall of the sanctuary commissioned by Bishop Franjo Ergelski from sculptor Hans Ludwig Ackermann in the 17th century. The idealized purity of historicism was slowly revised by eclectic historical organicism. (IPU Photo Archive, NG-A-08730, N. Gattin)

spominje barokno povišenje poda, arkade „hodnika“, kat za male orgulje i za biskupski oratorij kao elemente sagrađene „na uštrb perspektivnosti“; prenatrpanost oltarima (od kojih su tek neki „vrlo liepi“) i ostalom dekoracijom; prigradene kapele i prigradnju sakristiji kao loše dodatke; slabost krovne građe, loše postavljen krov zbog kojega su se razmicali zidovi; nedostatak krovnih žljebova zbog kojih je kiša uništavala zidove crkve i mrežišta prozora; lošu konstrukciju sad već urušenog kasnogotičkog mrežnog svoda svetišta; umetanje četiriju stupova među preslaba četiri pilona između svetišta i pokrajnjih

lađa; nerazmjerne vanjske potporne lukove sa sjeverne i južne strane te niz manjih oštećenja koja je trebalo popraviti. Vidljivo je da statičko stanje građevine ide na ruku težnji za „perspektivnosti“, zahtjevu za ostvarenjem jedinstvenog prostora, u ranogotičkom duhu. Bollé zatim detaljno opisuje strahovita oštećenja od potresa i teškoće učvršćivanja preostalih dijelova konstrukcije katedrale, stupova i svodova. Govori stoga o potrebi mijenjanja prvotnih nacrti. Detaljno opisuje što je i zašto trebalo rušiti i nadomještati, ojačavati i rasterećivati. Tako se poprečni i uzdužni zidovi nad stupovima i lukovima građe opekomi

5. Željezno stubište u tornju zvonika primjer je devetnaestostoljetnog jedinstva umjetnosti i tehnike. (Fototeka IPU-a, NG-12447, snimka: N. Gattin)

The iron staircase in the bell tower is an example of the 19th-century unity of art and technology. (IPU Photo Archive, NG-12447, N. Gattin)

umjesto kamenom, a svodovi šupljom opekrom – arhitekt realistično mijenja materijal, ali čuva sve ono što smatra duhom oblika, ono što je prethodno identificirao kao sačuvane srednjovjekovne slojeve,³⁸ prema kojima ostalo treba uskladiti („...poput satrtih starih, nu ipak mnogo jače...“).³⁹ Također, iz njegova izvještaja vidi se što je sve u crkvi tek dotaknuto popravkom i čime je sačuvan njezin tvarni kontinuitet. Valja napomenuti da su freske

iz 13. stoljeća u sakristiji (koje, svojim značenjem, danas zahtijevaju najbrižniju restauraciju) otkrivene tijekom Bolléove obnove i dogradnje. Isto vrijedi za srednjovjekovne niše kanoničkih sjedala u svetištu, koje je Bollé otkrio i valorizirao kao važan element svojega prostora; njegovo su otkriće i bogate gotičke baze stupova, do kojih je došao snižavanjem poda na srednjovjekovnu razinu. Jedino analizom kamen po kamen mogao bi se razaznati *patchwork* u kojemu je taj arhitekt i izmijenio i sačuvao zagrebačku katedralu.

Radovi na unutrašnjosti i na vanjštini bili su međuzavisni (tijekom radova došlo je i do nekih izmjena na već izvedenim Bolléovim dionicama – snižen je prostor

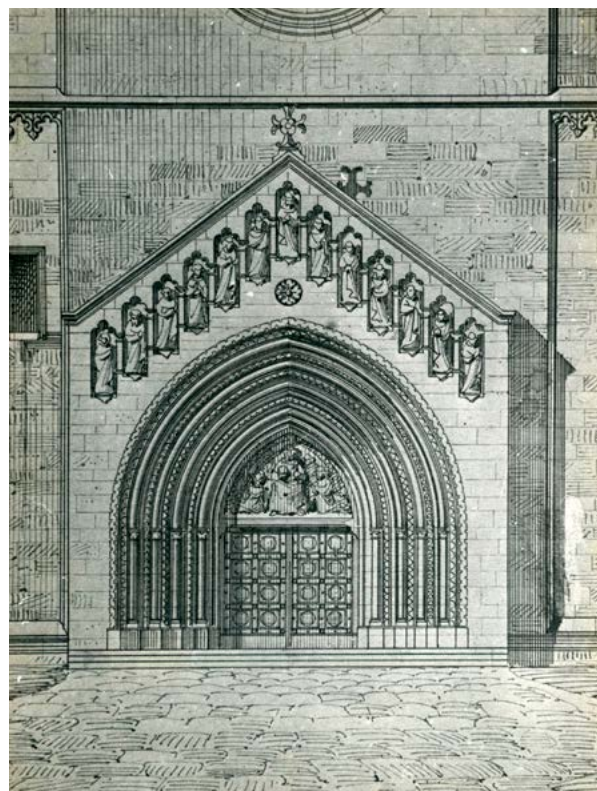
38 Rezultati prvih opsežnih konzervatorskih radova vođenih u kapeli sv. Stjepana od 1949. do 1953. objavljeni u: DEANOVIĆ, 1963, 13–32.

39 ČORAK, 1988, 278–286.

svetišta, glavni oltar pomaknut je prema zapadu pa su iza njega postavljene kleričke klupe, izmijenjena je ograda između svetišta i pobočnih kapela). Neki su se zahvati nastavljali prema pretpotresnim nacrtima, a u nekima je došlo do promjena. Prema Schmidtovim nacrtima, trebalo je skinuti tek jedan kat Alberthalova zvonika-kule, a Bollé ih je, zbog teških oštećenja, morao skinuti dva. Dramatični su podaci o skidanju golemoga križa, o razgradnji kupole, spuštanju kamenova, zaštiti zvona. Razgradnja je završena već do 1881., kad su u improviziranom drvenom tornjiću s lanternom opet zazvonila zvona, a na nj je vraćena i ura.

Bollé je prema prvotnoj ideji izjednačio visine svetišta i lađa, pojačao kontrafore i postavio na njih fijale, a između njih niz zabata kojima je ritmizirao nov, izravan obris crkve. Na crkvu je stavio novi krov, čija je zadivljujuća konstrukcija spomenik po sebi. Najveće promjene dogodile su se na izvedbi zvonika i u izgledu zapadnog pročelja.⁴⁰ Gradeći nov zvonik nad starom bazom Alberthalove kule, gradio je istodobno i sjeverni toranj, uvjeren da je, kao što je spomenuto, katedrala u 14. stoljeću već imala izvedena oba tornja i da time upotpunjuje njezinu izgublenu ili nedovršenu sliku. Ta slika uistinu odgovara onoj s dvaju srednjovjekovnih kaptolskih pečata i pečatnjaka, iz 1297. i 1371. godine.⁴¹ Na Schmidtovim nacrtima jače je horizontalno kontrastiranje između zatvorenog, starog ostatka zapadnog pročelja i novih zvonika, koji su razigraniji u obrisima donjeg dijela, a zatvorenih šiljaka. Schmidtovo pročelje potpuno je podložno zakonima simetrije. Bollé je na tom donjem dijelu ostavio igru malih asimetričnih otvora, natruhu povijesne organičnosti. Zamijenio je požarima oštećenu epidermu ziđa novim klesanim kvadrom. Njegovi tornjevi otvorima se rastvaraju postupnije i pružaju veoma skladan prizor. Dug je popis radova na zapadnom pročelju, od rozete promjera pet i pol metara, do galerija, skulptura, prolaza iz starog južnog u novi sjeverni toranj, od novog unutarnjeg stubišta, djelomično željeznog (sl. 5), do ugradnje lifta.

Razlika između Schmidtova nacrt (sl. 6) i Bolléove izvedbe zapadnog pročelja nalazi se i u glavnom portalu. Schmidt ne dira stari portal biskupa Vinkovića, romaniku iz doba baroka, s autentičnim ostacima gotike, i s jakim, suvremenim baroknim elementom u luneti (sl. 7).⁴² Taj primjer protohistoricizma – kako bi Ana Deanović rekla „uspomenskog“ – Bollé je uklonio, bilo radi usklađenja s novim proporcijama pročelja, bilo zbog želje naručilaca.

6. Friedrich von Schmidt, projekt restauriranja portala katedrale; poklon Antuna Ivandije, 1943. – neizvedeno (MKM – FKB, inv. br. 1405, br. neg. II-15154-repro)

Friedrich von Schmidt, project for the restoration of the cathedral portal; gift of Antun Ivandija, 1943 – unrealized (MKM – FKB, inv. no. 1405, no. neg. II-15154-repro)

Njegov, viši, neogotički portal također sadrži u luneti neočekivan element drugoga stilskog predznaka: Bollé je na najizloženije mjesto svojega pročelja hrabro postavio reljef mladoga, modernog kipara – Roberta Frangeša-Mihanovića (sl. 8).⁴³

Kao vrijeme potpunog dovršenja Bolléove obnove uzima se ožujak 1902.⁴⁴ Tada su s crkve skinute i posljednje skele. Zagrebačka katedrala doživjela je jedinstvenu sudbinu među srednjovjekovnim katedralama – da se u danom trenutku nađe dovršena.

Nakon dugog zapuštanja, vanjština zdanja pokazivala je ozbiljnu istrošenost, pa je obnova s kraja 20. stoljeća bila usmjerena na zamjenu vanjskih oštećenih dijelova.⁴⁵ Rukotvorni proces nije se, u golemom opsegu potrebnih

40 Vidjeti: Z. HORVAT, 1980; BOTICA, 2001.

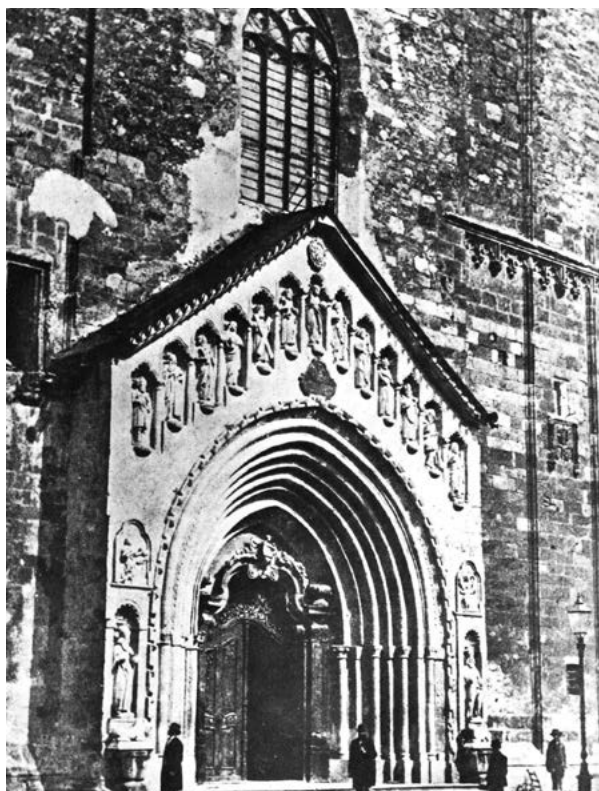
41 STOŠIĆ, 1994, 107. Fotografija pečatnjaka koji se čuva u Riznici zagrebačke katedrale publicirana je u monografiji DEANOVIĆ, ČORAK, 1988, 98.

42 R. HORVAT, 1941, 9.

43 MARKOVIĆ, 1954; GAZIVODA, 2008, 236–239.

44 R. HORVAT, 1941, 30.

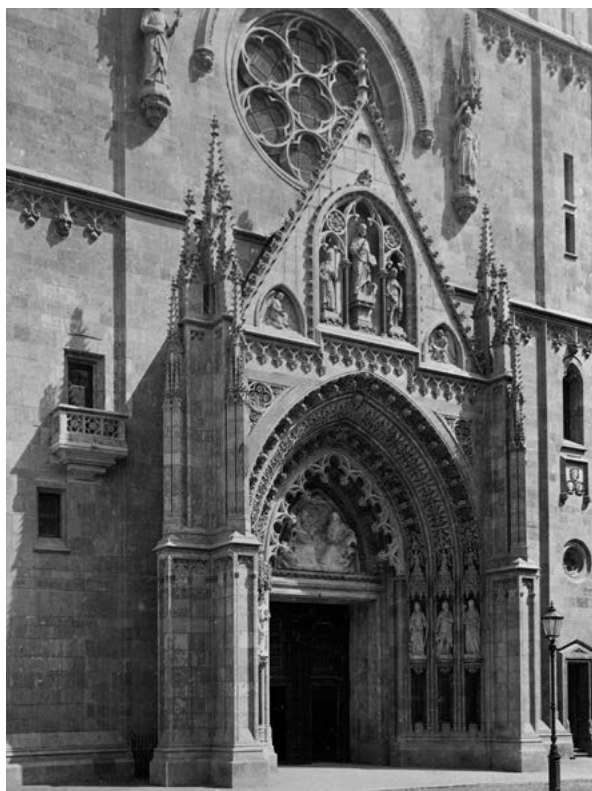
45 Izvještaji o obnovi katedrale, uz izdvojene teme iz njezine povijesti, objavljeni su u časopisu *Naša katedrala* (1/1980. – 15/2011.). Vidjeti: FORETIĆ, KROLO, 2005; Z. HORVAT, 1998, 1999, 1999a, 2000, 2002a; KLARIĆ, 2002; KOPREK, ĐURAKOVIĆ, 2010; MARUŠEVSKI 2002. Vidjeti posebno članke: RUKAVINA, 1998, 1999, 2002, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2011a, 2011 b.

7. Glavni portal katedrale iz doba biskupa Vinkovića, primjer „uspomenskog“ protohistoricizma, simbioza neoromanike i baroka. (izvor: DEANOVIĆ, ČORAK, 1988, 214)
The main portal of the cathedral from the time of Bishop Vinković, an example of 'memorial' protohistoricism, a symbiosis of neo-Romanesque and Baroque style. (from: DEANOVIĆ, ČORAK, 1988, 214)

popravaka, mogao ponoviti. Kameni dijelovi arhitektonske plastike rađeni su iznova, strojno, najvećim dijelom u klesariji Stipe Lucića u Sv. Nedelji. Ali svaki je dio bio stručno nadziran i prema potrebi ručno korigiran u usporedbi s originalnim predloškom. Ipak je arhitektonska plastika katedrale doživjela stanovito zahlađenje, stanovali manjak rukopisa. Skulptorski dijelovi, poput obnove Beyer-Morakove Madone, bili su povjereni akademskom kiparu Vladimiru Herljeviću, koji je zadaću primjerno obavio.⁴⁶ Kao zanimljiv presedan, na prijedlog autorice ovoga teksta, upućen je poziv nekolicini renomiranih kipara (Kosta Angeli Radovani, Izvor Oreb, Vinko Fabris i drugi, od kojih se nisu svi mogli odazvati) da naprave svoje varijante za istrošene Bolléove rigalice. Te nove autorske rigalice, postavljene na katedralu, dimenzijama i maštovitosti usklađene s onim Bolléovima, metodološki su doprinos razmišljanjima o obnovi.

U dvadesetostoljetnim zahvatima u katedrali ne treba previdjeti ni poučne negativne primjere. To su primjeri unosa disproporcionalnih elemenata (gipsani model jedne

8. Bolléov glavni portal također je primjer simbioze stilova, s modernim, impresionistički intoniranim reljefom u neogotičkom okviru. (Fototeka IPU-a, NG-11235, snimka: N. Gattin)
Bollé's main portal is also an example of a symbiosis of styles with a modern, impressionistically toned relief in a neo-Gothic frame. (IPU Photo Archive, NG-11235, N. Gattin)

postaje Križnog puta za Mariju Bistricu; replika negdajne Alagovićeve slike s glavnog oltara; tri, sada iz statičkih razloga skinuta, lusteri holendera u glavnoj lađi). Spomenuta slika ujedno je primjer odustajanja naručioca od ambicije i za kakvom umjetničkom vrijednošću. Lusteri pak, donacija iz američke kockarnice, uvode u katedralu genetsku blasfemičnost koja, osim u didaktičke svrhe, traži samo zaborav. Oni međutim upozoravaju kako će ozbiljno biti pitanje suvremene rasvjete. Navedenim primjerima treba također pribrojiti uklesavanje dvaju komemorativnih zapisa koji, izvan mjerila katedrale, povređuju zidove desno i lijevo od kora.

Najveća promjena koju je 20. stoljeće izvelo na vanjštini katedrale jest skidanje Bolléova krovnog pokrova od glaziranog crijepa. Novi pokrov golema je, monotona površina od bakrenog lima, koja vizualno više ne doprinosi slici grada. A katedrala je u svakom smislu središnji prizor Zagreba.⁴⁷ Tu urbanu funkciju ni u ovoj današnjoj obnovi ne bi trebalo zaboraviti.

46 KRAŠEVAC, 2007, 230.

47 Vidjeti: ČORAK, 1978.

9. Popis Bolléovih suradnika na izgradnji i opremanju katedrale „na krhkom i nestvarnom materijalu, na staklu i svijetlosti: između stvarnog i nestvarnog, fizike i metafizike“. (Fototeka IPU-a, NG-12280-2, NG-12281-1, snimke: N. Gattin)

List of Bollé's collaborators in the construction and furnishing of the cathedral "on fragile and unreal material, on glass and light: between the real and the unreal, physics and metaphysics". (IPU Photo Archive, NG-12280-2, NG-12281-1, N. Gattin)

Mnoge su pojedinosti, vezane uz arhitektonski zahvat, izostavljene iz ovoga teksta, ali će biti predmet drugih priloga. To su dakako pojedinosti opreme interijera katedrale, a jednako i urbanistički zahvati u njezinoj najbližoj okolini. Uz prvu temu valja reći da se radovi dekorativnih umjetnosti u katedrali prema potpisima pripisuju Bolléovim suradnicima izvođačima. A svi su, iz različitih izvedbenih grana, navedeni zajedno s Bolléom na jednom vitraju u sjevernoj lađi (sl. 9). Valja provjeriti količinu Bolléovih nacrtâ; prema izvornim Bolléovim nacrtima i skicama vidljivo je koliko je nepregledan njegov autorški udio i na tom polju. Što se tiče zahvata u okolinu katedrale, to je pitanje rušenja najprije stare kaptolske vijećnice (još 1876., dakle prije Bolléa), zatim Bakačeve kule i zgrade Metropolitanske knjižnice, te odnos katedrale i nadbiskupskog dvora. Kako će se pitanje okružja katedrale aktualizirati nakon saniranja njezina zdanja, valja dodati da se u prvoj polovici 20. stoljeća o prostoru pred katedralom razmišljalo s aspekta ponovnog zatvaranja i omeđivanja katedralnog pretprostora, dok se taj problem danas iskazuje kao potreba artikulacije motrišta.

Devetnaestostoljetni historicizam zagrebačke katedrale odavno je historija. S nje se orunilo i otuđilo mnogo povijesnih svjedočanstava. Neka od njih, uz poštovanje mjerila i naravi crkve, polako će se vraćati u taj prostor.

Samo njezino tlo, i tlo njezine neposredne okoline, skriva sigurno važne dokaze o ranom postojanju crkve i grada. Obnova katedrale ima stoga i dužnost arheološko-povijesno-povijesnoumjetničkih istraživanja te okupljanja i prezentacije uz nju vezane građe iz bivših epoha. Ovo drugo je pitanje konačnog uspostavljanja muzeja katedrale (što nipošto ne znači rasformiranje riznice), kao i muzeja sakralne umjetnosti, na proširenu sliku negdašnjega sjajnog Dijecezanskog muzeja.

Zagrebačka katedrala je remek-djelo (i) historicizma. Razvoj svijesti o baštini traži da katedrala bude očuvana u najvećoj mjeri u obliku u kojemu smo je naslijedili. Floskule o pravima suvremenosti morale bi biti dozirane poput ljekovitog otrova, u malim kapima. Baština ima pravo na generalni stav, a unos novog na pojedinačno razmatranje. Prostor za suvremenost bezgraničan je, a baština se za svoj prostor sve teže bori i sve je manje imamo. Hrvatska sredina nažalost nije se oslobodila kolonijalnog mentaliteta, koji posebno voli natjecanja u trčanju pred rudo, u nekritičkom ažuriranju. Ako se prema katedrali želimo ponijeti na suvremen način, ono što ne smijemo jest ponoviti metodologiju kasnog 19. vijeka. Bollé je stvorio remek-djelo, ali njegova cijena nije cijena za 21. stoljeće. Budimo jednom skromni, spremni pokloniti se i zahvaliti. Katedrala je za to pravi poticaj. ■

Izvori i literatura

- ALERIĆ DANIJELO, *Najstarija zagrebačka tajna. Problem imena i starosti grada Zagreba*, Zagreb, 2000.
- AUZAS PIERRE-MARIE, *Eugène Viollet-le-Duc*, Caisse Nationale des Monuments Historiques et des Sites, Paris, 1979.
- BARIČEVIĆ DORIS, Glavni oltar zagrebačke katedrale iz 1632. godine, *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, 10–11 (1967.–1968.), 99–116
- BEDENKO ANA, *Povijest izgradnje zagrebačke katedrale Uznesenja BDM s posebnim osvrtom na gradnju lađa u 14. i 15. stoljeću*, diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, 2013.
- BOTICA DUBRAVKA, Zvonici građeni po uzoru na stari zvonik zagrebačke katedrale, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 25 (2001.), 199–208
- CVITANOVIĆ ĐURĐICA, Graditelj Hans Alberthal, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 8 (1984.), 63–71
- ČORAK ŽELJKA, Bollé u funkciji grada, *Život umjetnosti*, 26–27 (1978.), 22–31
- ČORAK ŽELJKA, DOMLIJAN ŽARKO, NIKOLAJEVIĆ LJILJANA, TADIĆ KREŠIMIR, Počeci Obrtne škole i vizualni identitet Zagreba, u: *Počeci Obrtne škole i vizualni identitet Zagreba*, katalog izložbe, Zagreb, 1980., 7–21
- ČORAK ŽELJKA, Zagrebačka katedrala i XIX stoljeće, u: Ana Deanović, Željka Čorak, Nenad Gattin, *Zagrebačka katedrala*, Zagreb, 1988., 257–304
- DAMJANOVIĆ DRAGAN, Herman Bollé, u: *Bečka Akademija likovnih umjetnosti i hrvatska arhitektura historicizma. Hrvatski učenici Friedricha von Schmidta*, Gliptoteka Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 2011., 11–26
- DEANOVIĆ ANA, Zagrebačka katedrala u okvirima prvih iskanja, *Iz starog i novog Zagreba*, 3, 1963., 13–30
- DEANOVIĆ ANA, Zagrebačka katedrala (od XI. do sredine XIX. stoljeća), u: Ana Deanović, Željka Čorak, Nenad Gattin, *Zagrebačka katedrala*, Zagreb, 1988., 7–90
- DOBRONIĆ LELJA, *Biskupski i kaptolski Zagreb*, Zagreb, 1991.
- DOČKAL KAMILO, Zbirka građevnih nacrtu u zagrebačkom Dijecezanskom muzeju, *Vijesti Društva muzejsko-konzervatorskih radnika NR Hrvatske*, god. 5, 1 (1956.), 19–25
- FORETIĆ DAMIR, KROLO LIDIJA, Obnova glavnog portala, *Naša katedrala*, 9 (2005.), 21–24
- GAZIVODA NINA, *Vila Frangeš na Rokovu perivoju u Zagrebu – geneza izgradnje i prepoznavanje značenja*, Zagreb, 2008.
- GERMANN GEORG, *Gothic Revival in Europe and Britain: Sources, Influences and Ideas*, Lund Humphries with the Architectural Association, London, 1972.
- HORVAT RUDOLF, *Prvostolna crkva u Zagrebu*, Zagreb, 1941.
- HORVAT ZORISLAV, Izgradnja lađe zagrebačke katedrale, *Peristil*, 23 (1980.), 67–98
- HORVAT ZORISLAV, Gradnja i pregradnja zapadnog pročelja zagrebačke katedrale, *Naša katedrala*, 1 (1998.), 9–13
- HORVAT ZORISLAV, Vijenac s čudovišnim maskeronima na pročelju zvonika zagrebačke katedrale, *Naša katedrala*, 2 (1999.), 11–18
- HORVAT ZORISLAV, Prozori sjevernog broda zagrebačke katedrale, *Naša katedrala*, 3 (1999.), 24–28
- HORVAT ZORISLAV, Fijale uza zvonike zagrebačke katedrale, *Naša katedrala*, 4 (2000.), 3–8
- HORVAT-LEVAJ KATARINA, Zagrebačka katedrala u 17. i 18. stoljeću – biskupi kao naručitelji i Hans Alberthal kao graditelj i obnovitelj, *Preplet starog i novog: ususret obnovi zagrebačke katedrale. Portal: godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 16 (2025.), 137–156
- IVANDIJA ANTUN, Pregled povijesti zagrebačke katedrale, u: *Riznica zagrebačke katedrale*, katalog izložbe, Zagreb, 1983., 19–56
- KARAMAN LJUBO, Bilješke o staroj katedrali, *Bulletin JAZU*, god. 11, 1–2 (1963.), 1–46
- KLAIĆ NADA, *Zagreb u srednjem vijeku*, Zagreb, 1982.
- KLARIĆ JOSIP, Novi lusteri u katedrali, *Naša katedrala*, 6 (2002.), 32–33
- KLARIĆ JOSIP, Požari u Zagrebu i katedrali, *Naša katedrala*, 7 (2002.), 20–24
- KOLARIĆ JURAJ, Maksimilijan Vrhovac, u: Juraj Batelja (et al.), *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, Zagreb, 1995., 427–445
- KOLARIĆ JURAJ, Aleksandar Alagović, u: *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, Zagreb, 1995., 447–458
- KOPREK GORAN, DURAKOVIĆ IVAN, Restauratorsko-konzervatorski radovi na sjevernom pročelju sjevernog zvonika zagrebačke katedrale, *Naša katedrala*, 14 (2010.), 27–34
- KRAŠEVAC IRENA, Dragutin Karlo Morak – zanemareni kipar našeg 19. stoljeća, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 31 (2007.), 221–240
- KRČELIĆ BALTAZAR ADAM, *Povijest stolne crkve zagrebačke*, Zagreb, 1994.
- KUKULJEVIĆ SAKCINSKI IVAN, *Prvostolna crkva Zagrebačka, opisana s gledišta povjestnice, umjetnosti i starinah*, Zagreb, 1856.
- MARKOVIĆ ZDENKA, *Frangeš Mihanović*, Zagreb, 1954.
- MARUŠEVSKI OLGA, *Iso Kršnjavi kao graditelj*, Zagreb, 2009.
- MARUŠEVSKI OLGA, Krov naše katedrale, *Naša katedrala*, 6 (2002.), 7–12
- MARUŠEVSKI OLGA, Katedrala u prostoru i vremenu, *Život umjetnosti*, 41–42 (1987.), 97–127
- MARUŠEVSKI OLGA, Josip Mihalović 1870. – 1891., u: *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, Zagreb, 1995., 475–478
- MEDER JAGODA, Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije. Orgulje, u: *Umjetnička topografija Hrvatske: Krapinsko-zagorska županija*, Zagreb, 2008., 510–523 (514)
- REPANIĆ-BRAUN MIRJANA, Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije. Slike, u: *Umjetnička topografija Hrvatske: Krapinsko-zagorska županija*, Zagreb, 2008., 510–523 (514)
- RUKAVINA ZVONIMIR, O obnavljanju katedrale od 1990. do 1997., *Naša katedrala*, 1 (1998.), 23–27
- RUKAVINA ZVONIMIR, O obnavljanju katedrale u 1998. godini, *Naša katedrala*, 2 (1999.), 8–10
- RUKAVINA ZVONIMIR, O obnavljanju katedrale u 1999. godini, *Naša katedrala*, 3 (1999. a), 29–30

RUKAVINA ZVONIMIR, O obnavljanju katedrale u 2000. i 2001. godini, *Naša katedrala*, 6 (2002.), 19–22

RUKAVINA ZVONIMIR, O obnavljanju katedrale u 2002. godini, *Naša katedrala*, 7 (2002. a), 25–32

RUKAVINA ZVONIMIR, Radovi na katedrali u 2003. godini, *Naša katedrala*, 8 (2004.), 15–20

RUKAVINA ZVONIMIR, Obnavljanje katedrale u 2004. godini, *Naša katedrala*, 9 (2005.), 14–20

RUKAVINA ZVONIMIR, Obnavljanje katedrale u 2005. godini, *Naša katedrala*, 10 (2006.), 7–15

RUKAVINA ZVONIMIR, Obnavljanje katedrale u 2006. godini, *Naša katedrala*, 11 (2007.), 24–34

RUKAVINA ZVONIMIR, Obnavljanje katedrale u 2007. godini, *Naša katedrala*, 12 (2008.), 3–15

RUKAVINA ZVONIMIR, Obnavljanje katedrale u 2008. godini, *Naša katedrala*, 13 (2009.), 1–16

RUKAVINA ZVONIMIR, Obnavljanje katedrale u 2009. godini, *Naša katedrala*, 14 (2010.), 6–21

RUKAVINA ZVONIMIR, Obnavljanje katedrale u 2010. godini, *Naša katedrala*, 15 (2011.), 15–36

RUKAVINA ZVONIMIR, Obnavljanje katedrale u 2011. godini, *Naša katedrala*, 15 (2011. a), 37–59

RUKAVINA ZVONIMIR, Obnova zagrebačke katedrale (1987.) 1990.–2011., *Naša katedrala*, 15 (2011. b), 66–69

STOŠIĆ JOSIP, Srednjovjekovna umjetnička svjedočanstva o Zagrebačkoj biskupiji, u: *Sveti trag: devetsto godina umjetnosti Zagrebačke nadbiskupije, 1094–1994*, Zagreb, 1994., 101–130

SZAVITS NOSSAN STJEPAN, Arh. Hermann Bollé, *Tehnički list*, god. VIII, 1926.

TORBAR JOSIP, Izvješće o zagrebačkom potresu 9. studenoga 1880., Zagreb, 1882.

TKALČIĆ IVAN KRSTITELJ, *Prvostolna crkva zagrebačka nekoč i sada*, Zagreb, 1885.

VINSKI ZDENKO, Ranosrednjovjekovni arheološki nalazi u Zagrebu i u njegovoj okolici, u: *Iz starog i novog Zagreba*, 2, 1960., 47–65

ZAJEC VLASTA, Izvještaji Artura Schneidera i fotografski arhiv kao izvori za proučavanje nekadašnjih oltara zagrebačke katedrale, u: *Artur Schneider: 1879.–1946.*, ur. Ljerka Dulibić, Zagreb, 2016., 191–223

HRZ – Hrvatski restauratorski zavod / Croatian Conservation Institute

IPU – Institut za povijest umjetnosti / Institute of Art History

Summary

Željka Čorak

HISTORY OF HISTORICISM OF THE ZAGREB CATHEDRAL (19TH–21ST CENTURY)

The Zagreb cathedral was first mentioned in 1094, though both the cathedral and the city itself are likely older. Located on the frontier of the Western world, it has endured a turbulent history, suffering from wars, Tatar and Ottoman invasions, and fires. For nearly a thousand years, it has been repaired, modified, and adapted for defensive purposes. Despite these challenges, it has always reflected the high representational ambitions of its bishops. It has been both a fortress and a treasury. All its transformations shaped a unique form which was ultimately shattered in the 1880 earthquake at the beginning of an era that prioritized aesthetic idealism over historical truth.

The cathedral's transformations were the result not only of historical circumstances but also of the intentions of its bishops. These ambitions were often memory-driven, and the cathedral itself embodies the history of historicisms. After the 1624 fire, which destroyed its Gothic and Renaissance furnishings, efforts were made to restore its lost splendour. During the 17th century, Bishop Vinković added Romanesque elements to the Gothic-Baroque portal. Between 1792 and 1794, Bishop Maksimilijan Vrhovac (1752–1827) commissioned a detailed description of the cathedral and its inventory, resulting in the first known floor plan of the cathedral, drawn by surveyor Franjo

Klobučarić. The bishop also demolished the gallery in front of the sanctuary, demonstrating a fundamentally Gothic aspiration for perspective. Bishop Aleksandar Alagović (1760–1837) renovated the sanctuary and placed a painting by Johann Ziegler, inspired by Titian's *Assumption of the Virgin*, but the painting was framed by a Gothic pointed arch. The choir was also supported by pointed arches. His hybrid historicism was decisively continued through the adoption of full-fledged Neo-Gothicism by Cardinal Juraj Haulik (1788–1869), who commissioned sculptures by Anselm Sickinger, stained-glass windows by Ainmiller, von Hess and Kaulbach, an organ from the Walcker company, and chandeliers by Karl Rösner. Haulik's 'organic Neo-Gothicism' still belonged to a phase of continuity and respect for the existing structure without significant structural changes.

Cardinal Josip Mihalović (1814–1891), with the support of Bishop J.J. Strossmayer and Minister of Religious Affairs and Education Isidor Kršnjavi, demonstrated a complete commitment to restoration and a willingness to sacrifice historical truth in favour of new aesthetic ideals. He commissioned Friedrich von Schmidt, the most distinguished architect and restorer of sacred buildings in the Austro-Hungarian Empire, to redesign the cathedral.

Schmidt proposed a plan to reintroduce Gothicism in line with the theories of Viollet-le-Duc and based on the cathedral's original phases. He entrusted the development and execution of the project to Herman Bollé, his student and collaborator. However, between Schmidt's initial drafts and the commencement of work, a devastating earthquake struck, prompting Bollé to modify the plans independently. The primary focus of the restoration was structural reinforcement. The heights of the sanctuary and nave were equalized, a new roof was installed, partially bricked-up Gothic windows were reopened, and two towers were constructed (replacing a single tower that had functioned as a defensive keep), on the basis of the assumption that such towers had existed in the

14th century. A series of Neo-Gothic elements was introduced to the exterior. Inside, Bollé cleared the space and treated it as a Neo-Gothic *Gesamtkunstwerk* (total work of art). Despite these interventions, the medieval structure remained intact.

In the 20th century, restoration efforts focused on repairing the deteriorating exterior, including an intriguing attempt to incorporate modern sculpture in harmony with the cathedral's context. A comprehensive restoration of the cathedral began after the 2020 earthquake.

KEYWORDS: Zagreb cathedral, sacristy, painting, altar, wooden support, damage, air humidity, preventive conservation, storage rooms